

Bakalářská práce

2022

Vanessa – Diana Ebermannová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Pojetí posmrtného života v polyteistických náboženstvích

Vanessa – Diana Ebermannová

Plzeň 2022

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Bakalářská práce

Pojetí posmrtného života v polyteistických náboženstvích

Vanessa – Diana Ebermannová

Vedoucí práce:

Mgr. et Bc. Dagmar Demjančuková, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2022

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň 2022

.....

Poděkování

Ráda bych věnovala poděkování Mgr. et Bc. Dagmar Demjančukové, CSc. za podporu při psaní této bakalářské práce a její cenné rady.

Obsah

Obsah.....	6
1. Úvod	7
2. Staroegyptské pojetí božství	8
2.1 Termín <i>necer</i>	9
3. Charakteristika božstev	9
3.1 Způsoby zachycování božstev	10
3.2 Dimenze božského bytí	11
4. Náboženství a hmotná kultura	11
4.1. Náboženské rituály	12
4.2. Zádušní texty	16
4.2.1. Texty pyramid.....	17
4.2.2. Texty rakví	18
4.2.3. Kniha mrtvých.....	19
4.3. Posmrtný soud.....	21
4.3.1. Mýtus o Usirovi.....	23
4.4. Pojetí reinkarnace u starých Egyptanů.....	25
5. Mezopotámské náboženství.....	25
5.1. Risy bohů	26
5.1.1. Hlavní trojice bohů: An, Enlil, Enki.....	26
5.1.2 Astrální božstva	28
Politických bozi Marduk a Aššur	30
Ostatní bozi a bohyně.....	31
6. Srovnání sumerských mýtů a Starého zákona	32
7. Pojetí posmrtného života u Sumerů.....	33
8. Závěr	35
9. Resumé	36
10. Summary.....	36
11. Seznam použité literatury	37
12. Internetové zdroje.....	38

1. Úvod

Otázka posmrtného života je fenomén, kterým se zaobíraly mnohé kultury a snažily se vysvětlit principy tohoto mýtického světa podsvětí. Existuje řada představ onoho světa, některé se shodují, jiné se naopak rozcházejí. Ani v dnešní době nemáme konkrétní představu o tom, co nás po smrti vlastně čeká.

Tato bakalářská práce má za úkol představit polyteistická náboženství starověkého Egypta a Mezopotámie a zároveň vysvětlit jejich individuální pohled na posmrtný život. Ačkoliv se tato náboženství od sebe zásadně liší, jejich kultura je velmi bohatá a stojí za prozkoumání.

Cílem této práce je představit pojetí posmrtného života ve zvolených náboženských systémech a zároveň i jejich hlavní božstva, která hrála v životě lidí významnou roli. Má za úkol přiblížit náboženské rituály, mýty a tradice, týkající se posmrtného života v obou civilizacích. V závěru poukazuje na hlavní rozdíly těchto náboženství.

První část této práce se zabývá obecným pojetím staroegyptského náboženství, představuje hlavní božstva egyptského pantheonu a mnohé způsoby jejich zobrazení. V následující části se práce zaměřuje konkrétněji na náboženské představy starověkého Egypta týkající se posmrtného života a zároveň představuje zádušní texty, které byly ve staroegyptském náboženství považovány za nezbytnou součást pohřební výbavy a umožňovaly tak bezpečný vstup do světa mrtvých. Jako poslední neodmyslitelnou složku staroegyptského pojetí náboženství prezentuje posmrtný soud, jež byl finální překážkou zesnulého před vstupem do podsvětí, a vysvětluje jeho nástrahy a obsahy. Společně s posmrtným soudem rozebírá i jeden z nejvýznamnějších mýtů staroegyptské říše – mýtus O Usirovi.

Druhá část této práce se zabývá mezopotamským náboženstvím, které se od staroegyptského výrazně lišilo, co se týče pojetí posmrtného života. Zprvu analyzuje hlavní trojici mezopotamského náboženství – Ana, Enlila a Enkiho, a každého z nich následně podrobněji představuje. Obecněji se zaměřuje na ostatní božstva zastoupena v mezopotamském náboženství – astrální a politická. Dalším důležitým bodem v této práci je srovnání sumerských mýtů s mýty biblickými. Mezi mýtickými spisy *Epos o Gilgamešovi* a *Genesis* lze nalézt řadu shod, které tato práce popisuje. V neposlední řadě tato práce přibližuje sumerské vnímání posmrtného života.

2. Staroegyptské pojetí božství

Staří Egypťané vycházeli v náboženství a náboženském pohledu na svět z vlastní zkušenosti, proto se v něm odráželo, co lidé vnímali a zažívali, například vliv řeky Nilu a pouště, životní cyklus zvířat a pohyb nebeských těles. Svět dělili na dvě základní oblasti – země (*ta*) a nebesa (*pet*). Mezi těmito oblastmi se rozkládal prostor světla a vzduchu, který umožňoval existenci života na zemi i na nebi.¹

Třetí oblast uspořádaného světa představoval *duat*. Podle egyptských představ zde putovala nebeská tělesa v době, kdy nebyla vidět na obloze. Tato část světa je nesprávně nazývána „podsvětí“, měla se vyskytovat pod zemským povrchem nebo v nebesích. Slunce mělo podle Egypťanů zapadat za horizont a vcházet do *duatu*. V druhém případě bylo slunce spjato s představou zrození z lůna nebeské bohyně. Každé ráno se tato bohyně, Nut či Hathor, zrodila na východním obzoru slunce, které putovalo nad zemí po jejím těle a sílilo. Večer již jako stařec vstoupilo do úst své matky. Po nočním putování se mohlo slunce z rána opět narodit.²

„Všechny zmíněné oblasti stvořeného kosmu se protínaly v horizontu (achet), který představoval vstup do nad-lidského světa bohů a zesnulých. Odtud mohly tyto bytosti podle své vůle sestupovat na svět, kam však bylo žijícím za normálních okolností zapovězeno vstoupit.“³

V rámci tohoto světa vládl řád *maat*. Vše kolem však zaujímala neuspořádanost a chaos v podobě temného pravodstva (*nu*), které obsahovalo kromě zmíněné neuspořádanosti i zdroj ne-řádu. Světový řád byl neustále ohrožen, bylo jej třeba neustále udržovat. To bylo úkolem bohů i lidí, především pak panovníka, jenž navazoval na činnost bohů.⁴

Vztah napětí mezi řádem a ne-řádem, uspořádáním a chaosem představoval jedno z největších témat staroegyptského náboženství.

Hlavní autoritou světa byl sám stvořitel, ať už mu Egypťané říkali jakkoliv. Různé světové oblasti, přírodní živly a fenomény však ovládala i další božstva.

¹ JANÁK, Jiří. *Staroegyptské náboženství. II, Život a úděl člověka*, s. 11.

² Tamtéž, s. 11.

³ Tamtéž, s. 11.

⁴ JANÁK, Jiří. *Staroegyptské náboženství. II, Život a úděl člověka*, s. 12.

2.1 Termín *necer*

Pro označení božstva používali Egypťané výraz „*necer*“, jímž nazývali poměrně široké spektrum bytostí – od nejvyšších božstev po malé bůžky a demony. Za „*necer*“ mohl být označen také panovník. *Podle některých hypotéz tento výraz odkazoval na bytosti s určitým podílem nadpřirozené moci a tajemné existence nebo zahrnoval všechny bytosti, které byly hodny kultické péče.*⁵

Spekuluje se nad podobou hieroglyfického znaku, jímž byl *necer* zapisován. Na přelomu 19. a 20. století se uvažovalo, že znázorňuje sekyru, později se badatelé přiklonili k názoru, že se ve skutečnosti jedná o tyč, která je omotána jakýmsi pruhem látky. Dodnes není jasné, jaký účel tento předmět měl plnit. Dalšími hieroglyfickými znaky, které Egypťané využívali byly například sokol (bohové) a kobra (bohyně). Používali také schématické zachycení podoby daného božstva. V Ptolemaiovské době mohlo být v některých případech jako determinativu pro slovo bůh užito hieroglyfu hvězdy.⁶

3. Charakteristika božstev

Egyptští bohové byli vnímáni jako nositelé obecného božství, nadpřirozené síly, skryté podstaty nebo tajemného bytí. Jejich charakteristika se přizpůsobovala funkcím, které plnili. V tomto ohledu měli egyptští bohové málo individuality. Proto mohla různá božstva vystupovat v odlišných rolích či podobách a tím pádem být vzájemně spojována a ztotožňována.⁷

Egyptský panteon se skládal z božských rolí či typů (bůh slunce, bohyně matka atp.), kterým byla přiřazena božstva. Vedle příslušnosti některé z rolí byla božstva charakterizována třemi hlavními rysy a to jménem, podobou a atributy. Několik bohů se mohlo dělit o stejné jméno, podobu, tituly nebo atributy. Dvě božstva se však nemohla shodovat ve všech těchto kategoriích.⁸

Jména bohů lze též rozdělit, a to do pěti kategorií, podle toho, o čem vypovídají. Ve většině případů odkazovala jména bohů na jejich vlastnosti a základní charakteristiku (Sachmet = mocná). Jiná jména odkazovala na původ bohů (Nechbet = Ta z Nechebu). Další jména odkazovala přímo na úkoly a specializaci bohů (Re = slunce). *V případě, že bohové či bohyně*

⁵ JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 9.

⁶ JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 10.

⁷ Tamtéž, s. 10.

⁸ Tamtéž, s. 10.

představovali personifikace abstraktních pojmů, zapisovala se jejich jména příslušným výrazem s determinativem necer (Bohyně Maat = řád maat)⁹.

Existují však i jména, která byla zahalena tajemstvím. Jedním z nich je jméno boha Usira, boha vítězství nad smrtí, vzkříšení a vládce podsvětí. Egypťané si je proto často vykládali pomocí slovních hříček. U některých bohů (Usir) se setkáváme s titulem aša renu = Ten, který má mnoho jmen. Tento titul vypovídá o nepostižitelnosti a širokém působení boha.

3.1 Způsoby zachycování božstev

Egyptský způsob zachycení božstev v obraze či písmu lze rozdělit do několika kategorií od podoby zvířecí až po zobrazení antropomorfní, lidské. Nejčastěji se však můžeme setkat s kombinací obou kategorií. Tato zobrazení však nikdy nebyla zachycením přesné podoby bohů, nýbrž jejich funkcí a charakteristik. Jednalo se o ideogramy vystihující a popisující skryté a nepostižitelné božstvo.

Zvířata, rostliny, předměty a atributy je třeba číst jako symboly, které mají dané božstvo přiblížit člověku. Býk například ztělesňuje sílu, moc a plodnost. Sokol zase nebeské výšiny, slunce a oblohu. Jak jsem již zmínila, Egypťané zachycovali božstva v podobě předmětu, rostliny, nebeského tělesa, zvířete nebo člověka, ale nejčastěji se setkáváme s kombinací těchto přístupů, proto se v egyptských náboženských scénách objevují bohové s hlavou zvířete (Anup v podobě člověka s hlavou šakala) nebo dokonce člověka se zvířetem místo hlavy (Cheper jako muž se skarabem místo hlavy). Tento druhý způsob zachycení se však používal pouze, když bylo spojení člověka se zvířetem obtížné. Stejný postup se používal u spojení lidského těla s předmětem či rostlinou. Někdy byla dokonce rostlina nebo předmět umístěn nad hlavou boha, jako jeho atribut, či jako hieroglyfická značka jeho jména.

Tento přístup měl bohy přiblížit, popsat a odlišit od jiných. Pouze málo božstev bylo zachycováno jednou ikonografickou podobou. Pro jednoho boha či bohyni mohlo být užíváno více podob, ty ale mohly být vlastní více božstvům.

Podobně jako Egypťané věřili v mnohost jmen bohů, věřili také, že mají více podob. Také věřili, že daná vyobrazení nijak nepředstavují skutečnou podobu boha, ta zůstává tajemná a skrytá. Tato zobrazení pouze zachycují moc božstva, nejsou s nimi však totožná.

⁹ JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 10.

3.2 Dimenze božského bytí

Egyptané své bohy vnímali, zažívali a chápali skrze tři dimenze – kosmickou, kultickou a mytickou. V kosmické rovině se božstvo projevovalo v jevu nebo síle náležící kosmické sféře (ve slunci, hvězdách, větru atp.) Děje této dimenze se řídí koloběhem *neheh* a jsou tedy cyklické.

*Kultická dimenze zastupuje zakoušení přítomnosti boha na zemi.*¹⁰ Do této kategorie spadají události a rity související s péčí o pozemské tělo boha a vztah mezi člověkem a bohem.

V mytické dimenzi žili bohové podle představ lidí. Egyptané do příběhů vkládali své zkušenosti z vlastního světa, proto božstva uvažují a jednají jako lidé, dokonce mají i stejné vlastnosti, rodí se, stárnou a umírají. Čas zde plyne lineárně a nekonečně dlouho (*džet*).¹¹

Nutno dodat, že žádná z těchto tří dimenzí božského bytí nikdy nebyla vnímána samostatně. Všechny tři dimenze se vzájemně doplňují a prostupují.

4. Náboženství a hmotná kultura

Vývoj náboženských představ je vzhledem k podmínkám země nerovnoměrně doložen. Nejčastějšími prameny jsou především doklady z pohřebišť. Na začátku 3. tisíciletí př. n. l. došlo k antropomorfizaci základního panteonu egyptských božstev. *Texty pyramid*, ojediněle i starší texty, svědčí o existenci již tehdy ustáleného kruhu mýtů. Role a postavení božstev nebyla neměnná, ale do určité míry se měnila v závislosti na politických poměrech.¹² Od 4. dynastie sílil vliv kultu slunečního boha Rea, který vrcholil v polovině 5. dynastie. Od konce 5. dynastie výrazně rostl vliv boha plodnosti a vegetace Usira, který do značné míry ovlivnil názory týkající se posmrtného života.

V Egyptských představách byla posmrtná existence víceméně obdobou života na zemi. Tyto představy byly idealizované a spjaté s konkrétními projevy péče o zesnulé – výstavba hrobek, každodenní přinášení obětí atp. Prostor posmrtné existence byl mlhavě vymezen. Panovník se spojoval s ostatními bohy na nebesích, zatímco od konce 5. dynastie se stále více šířila víra v podzemní říši mrtvých pod vládou Usira. Tato podzemní říše byla často spojována se západem, o čemž svědčí i poloha pohřebišť, jejichž poloha se často řídila místní situací – pokud byl západní skalnatý a pouštní okraj údolí příliš vzdálený, vznikala pohřebiště běžně i

¹⁰ JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 12.

¹¹ JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 13.

¹² GOMBÁR, Eduard, BAREŠ, Ladislav a VESELÝ, Rudolf. *Dějiny Egypta*, s. 49.

na východním okraji údolí. V určité míře se projevovало i vrstvení společnosti. Zatímco vyšší vrstvy byly pohřbívány na západě na území dnešní severní Sakkáry, nižší vrstvy byly pohřbívány na východě na území dnešního Heluánu. Podmínkou pro zajištění věčné posmrtné existence bylo uchování těla pomocí mumifikace, která se zpočátku týkala pouze panovníků a jejich rodin. Postupně se metoda mumifikace šířila mezi nejvyšší hodnostáře, do konce Staré říše však zůstávala poměrně omezena, dokonce ani vlastní mumifikační metody nebyly dokonalé. Náhradou za mumii mohla být socha, která zobrazovala daného hodnostáře v různých obdobích života.

Při ukládání těl stále převažovala poloha na levém boku, hlavou k severu a obličejem k východu. Těla byla často skrčená. Od 2. dynastie se v hrobkách nižších vrstev začala ve větší míře objevovat těla ovinovaná plátnem napuštěným pryskyřicí. Tuto metodu můžeme považovat za zjednodušenou obdobu mumifikace určené původně pro panovníky a jejich rodiny.

4.1. Náboženské rituály

Pohřební úkony patřily mezi nejdůležitější rituály prováděné Egyptany. Celé egyptské náboženství je vlastně jediný velký zápas se smrtí, jediný veliký pokus ujistit sebe sama, že poslední slovo má život a nikoli smrt, a proto že život má smysl a naději.¹³ Z tohoto důvodu věnovali Egyptané zesnulým tolik péče. Společným jmenovatelem všech egyptských pohřebních rituálů je magie usilující o spoutání božských sil tak, aby sloužily zesnulému. Cílem egyptských pohřebních rituálů není naklonění bohů nebo oslavování památky zesnulého, ale zajištění co nejlepší posmrtné existence.

Kultické aktivity spojené s přechodem mrtvého do zászvětí a přerodem v blaženého zesnulého rozdělujeme do tří základních kategorií, podle jejich druhu, účelu a doby, kdy se odehrávaly. Jednalo se o rituály a činnosti, jejichž cílem bylo především připravit zesnulého (především jeho tělo) pro vstup do zászvětí.

Za první část pohřebních rituálů považujeme přípravu hrobky a založení zádušní nadace pro zádušní kněží apod. Rity začínaly smutečním průvodem, který doprovázel zesnulého z domu. Poté následovalo přetvoření pomíjivého těla v tělo vznešené, tj. mumifikace a jeho vybavení pro přechod do nové formy existence. Poté se mumie společně s celou pohřební výbavou přesouvá na pohřebiště.

¹³ HELLER, Jan, *Starověká náboženství*, s. 83.

V druhé fázi se pohřební rity odehrávají před samotnou hrobkou, kde končily uložením těla a výbavy do hrobky. Po skončení těchto ritů příslušní kněží hrobku uzavřeli a oddělili nadzemní a podzemní část hrobky. Hrobka je obětováním zesnulému aktivována pro pravidelný zádušní kult. Začátek zádušního kultu představoval poslední z tří hlavních rituálních aktivit zajišťujících vstup zesnulého do zásvěetí a blaženou existenci v něm.

„Smuteční obřady u nich probíhají takto: Zemře-li ze vznešeného domu člověk, který je alespoň trochu významný, tu si veškeré ženské pokolení z toho domu potřísni blátem hlavu nebo i obličej, mrtvého si nechají v domě a pobíhají po městě s vykasaným šatem a odhalenými prsy a truchlí. Všechny příbuzné chodí s nimi. Muži také truchlí, a i oni mají vykasaný šat. Když to vykonali, odvezou mrtvého k balzamování.“¹⁴

V doprovodu truchlících členů rodiny, z nichž měly dvě plačky symbolicky zastupovat bohyně Esetu a Nebthetu truchlící za boha Usira, bylo tělo zesnulého naloženo (na márách či v rakvi) na loď, kde bylo po Nilu nebo vodním kanálu přepraveno ke stanu očišťování (*ibu*) a do mumifikační dílny (*vabet*). Nad identifikací a interpretací lehkých staveb zvaných *ibu* a *vabet* se však stále diskutuje.

Mumie ze staré říše jsou ještě nedokonalé, zato mumie z Nové říše jsou vypracovány velmi přesnou a účinnou technikou, která umožňovala zachovat rysy tváře. Celé balzamování bylo zároveň obřadem, při němž se dramaticky předvádělo balzamování mrtvolky Usirovy. Někteří balzamovači hráli roli Sutechovu, jiní roli Anupovu atd. Balzamování probíhalo tak, že z mrtvolky byly vyňaty vnitřnosti, které byly uloženy do čtyř zvláštních džbánů, zvaných kanopy. Omyté tělo bylo na čas uloženo do ledku, pak napuštěno pryskyřicemi, natřeno dehtem a ovinuto obinadly, dlouhými na sta metrů. Při zavíjení byly mezi ně kladeny šperky a amulety. Pak byla mumie uložena do rakve, častokrát několikanásobné, jejíž víko zobrazovalo zesnulého, a vrácena pozůstalým.¹⁵

Cestě zemřelého na tomto světě odpovídá doba truchlení. Přechodová fáze, ono období, jež často konvergovalo se skutečnou dobou rozkladu těla, zavazovalo žijící příbuzné zemřelého k četným ochranným opatřením. Během poslední cesty tvořila obec truchlících zvláštní skupinu, jež nepřínáležela ke světu živých ani k říši mrtvých, nýbrž tvořila do jisté míry „mezisféru“. V průběhu této doby byli truchlící vyloučeni ze sociálního života. Museli dodržovat komplikovaná pravidla chování a zvláštní tabu: předpisy ohledně očisty,

¹⁴ HÉRODOTOS, *Historiae*, II,85 (česky: *Dějiny*, přel. J. Šonka, s. 127).

¹⁵ HELLER, Jan, *Starověká náboženství*, s. 84

stravování, oblékání či komunikace.¹⁶ Občas nesmějí truchlící opustit dům: na určitou dobu také uhasíná oheň v krbu. Je zapovězeno konzumovat či připravovat určité pokrmy. Jen několik lidí bylo oprávněno dům zemřelého opustit nebo do něj vstoupit.¹⁷

Závěrečné rity se vykonávaly na již připravené mumii zesnulého a byly prováděny v noci před opuštěním balzamovací dílny. Těmto obřadům dominovala tzv. hodinová vigilie, kdy zesnulý opět symbolicky podstoupil všechny fáze své rituální přípravy na přechod do říše mrtvých a další rituály, které ho měly chránit před nepřáteli, provádět soudy a dovést ho k ospravedlnění a vzkříšení. Tato velká noc jako uzavření mumifikačních rituálů tedy zřejmě představovala, jak vrchol v přeměně mrtvého člověka v blaženého mrtvého, tak i rituální shrnutí cesty ze smrti do vzkříšení. Celé balzamování trvalo celkem sedmdesát dva dny.

Po dokončení mumifikačních obřadů se zemřelý vydal na další cestu, tentokrát na cestu na pohřebiště, kde byla připravena jeho hrobka. Zesnulého z dílny balzamovačů, stejně jako při odchodu z domu, doprovázel průvod truchlících příbuzných a zádušní kněží. Tělo se obvykle přepravovalo na saních tažených dobyt看em, zatímco kněží na počest zesnulého pálili kadidlo, prováděli úlitby mléka a pravděpodobně pronášeli říkání, která zajišťovala či potvrzovala vstup zesnulého do zászvetí. Celý průvod se spolu s mrtvým poté vydal na cestu ke „krásnému Západu“.

Západ (*imentet*) byl v egyptské kosmogonii a představách souvisejících s posmrtným životem spojován s říší mrtvých. V některých případech je personifikován do podoby mateřské bohyně, která natahuje své paže k zesnulému a láskyplně ho přijímá pod svou ochranu. Tato symbolika navazuje na koloběh Slunce (viz s.1).

Při pohřebním průvodu kněz – předčítatel – recitoval liturgické texty, vychvaloval skutky zesnulého, zpěvačky zpívaly pohřební písně a tanečnice tančily.

Po příchodu na pohřebiště kněží znovu oslavili pozemské skutky zesnulého a na jeho těle vykonali rituál otevírání úst (*vepet-ra*). Rituál otevírání úst měl sloužit k uschopnění přijetí *ka*, posmrtnému oživenutí a přijímání potravy. Podle některých badatelů měl také sloužit k ústní obhajobě před božským tribunálem. *Kněz se při tomto obřadu dotýkal úst, případně očí zesnulého, nástroji připomínajícími teslici, vlašťovčí ocas či dva lidské prsty a jeho oči, ústa, nos a uši byly také pomazány posvátnými oleji.*¹⁸ Zesnulý v tomto okamžiku definitivně

¹⁶ ASSMAN, Jan. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, s. 90.

¹⁷ ASSMAN, Jan. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, s. 91.

¹⁸ JANÁK, Jiří. *Staroegyptské náboženství. II, Život a úděl člověka*, s. 188.

obdržel nové vznešené tělo vybavené všemi orgány a smysly. *Podsvětní paralelu k tomuto rituálu můžeme spatřovat v pasážích Knihy mrtvých, kde se píše o navrácení úst a očí zesnulému, a to buď samostatně, nebo po úspěšném završení posmrtného soudu.*¹⁹

Říkání o navrácení úst zemřelému v říši mrtvých.

Buď pozdraven Pane světla,

představiteli Velkého domu, náčelníku pratemnoty!

Přišel jsem k tobě proměněný a čistý:

tvoje paže jsou napřažené a své oběti máš před sebou.

Kéž mi vrátíš (nebo Vracíš mi) moje ústa, abych jimi mohl zase mluvit,

a kéž mě povedeš ve zlé chvíli!²⁰

Po otevírání úst byla rakev se zesnulým umístěna do pohřební komory a uložena k věčnému spočinutí. Patrně nejdůležitější částí pohřebních ritů bylo poražení dobytčat. Obětování přední nohy a srdce býčka (a dalších potravinových obětí) představovalo první potravu, kterou zesnulý přijímá jakožto mocný *ach*, ve své přeměněné formě. Celý proces je završen zametáním stop, úlitbou a pálením kadidla.

Po završení pohřbu, kdy je zesnulý proměněn v *ach* a vychází ze smrti do zásvětního života, přinášeli truchlící pozůstalí (především nejstarší syn) a sjednaní kněží obětiny v rámci zádušního kultu. Zádušní kult byl pravidelný a v nejideálnějším případě byl prováděn denně, obvykle v obětní kapli nadzemní části hrobky před nepravými dveřmi. Tato forma kultu bývá zobrazena jako scéna, kdy zesnulý, někdy se svou ženou, sedí před obětním stolem zaplněným potravinami a kněz nakuřuje a provádí úlitbu kadidla.

Závěr pohřebních rituálů je výstižně shrnut v příběhu o Sinuhetovi. Hlavní hrdina touží po návratu do své vlasti, kde by se mohl nechat řádně pohřbít a očekávat vzkříšení.

Dekret krále Senusreta Sinuhetovi:

*„Pomysli na den pohřbu,
kdy se přidáš k uctívaným!*

Je ti přisouzena noc

s oleji a obinadly z rukou Tajet.

Bude pro tebe připraven pohřební průvod v den smrti.

¹⁹ JANÁK, Jiří, *Staroegyptská kniha mrtvých – kapitola 105*, s. 136–141.

²⁰ JANÁK, Jiří, *Staroegyptské náboženství. II, Život a úděl člověka*, s. 189.

*Tvá mumie bude pokryta zlatem,
hlava lapisem lazuli.
A nebe nad tebou.
Bude ti (rovněž) dán sarkofág.
Dobytek (tě) bude táhnout
a zpěváci půjdou v tvém čele.
Bude zařízeno, aby u vchodu tvé hrobky tančili tanečníci muu.
Bude pro tebe recitováno rituální přinášení obětin.
Bude pro tebe obětováno před vchodem do tvé kaple.
Tvé pilíře budou vyrobeny z bílého vápence,
mezi (pilíři) královských dětí.
Neumírej v cizí zemi!
Nenech se pohřbít Asiaty!
Nepřipusť, aby byla kůže z berana tvým primitivním hrobem!
Dost již bylo vláčení po zemi!
Mysli na své tělo a vrať se!“²¹*

4.2. Zádušní texty

Důležitým prostředkem, jímž se snažili Egypťané zajistit vstup zesnulého mezi blažené a udržovat tak jeho zásvětní existenci představovaly skladby, které byly označovány jako zádušní texty nebo přesněji texty pro dosažení zásvěetí. Zesnulí, jež byli těmito skladbami vybaveni, z nich mohli načerpat svou znalost podsvětních a nebeských bytostí či dějů. V očích Egypťanů to bylo pro přeměnu zesnulého v mocného předka *ach* životně důležité. Tyto texty, které byly pravděpodobně recitovány a doprovázely rituály s očištěním, úpravou a mumifikací až po odvoz na pohřebiště, Egypťané nazývali *sachu* (to, co činí někoho *achem*), což odpovídá funkci těchto textů. Další součástí zádušních textů byly nářky nad úmrtím zesnulého, které ho měly chránit ve stavu bez života a následně ho přivést ke znovuzrození. Setkáváme se i s říkáními, která nejen mají chránit zesnulého před zlými duchy a bytostmi zásvěetí, ale i zajistit materiální zabezpečení v podobě obětin, vody, čerstvého vzduchu i předmětů pohřební výbavy. Další pasáže textů seznamují zesnulého se jmény míst a bytostí, které na své cestě potká. Svou znalostí měl zesnulý prokázat, že má nad nimi moc. Zádušní texty mohly být na různých médiích, například na stěnách hrobky nebo přilehlých chodeb, sarkofázích, obinadlech, amuletech apod. Mohly být vytvořeny již za života zesnulého a zajišťovaly vyjití zesnulého do „dne“ nového života, stejně jako jeho opakované vycházení a navracení do hrobky.

²¹ BÁRTA, M. *Sinuhetův útek z Egypta*, s. 22-33.

4.2.1. Texty pyramid

Texty pyramid (24.-22. st. před Kr.) jsou dosud nejstarším známým souborem textů pro dosažení zásvětí. Původně byly vytvořeny pro královské osoby, ačkoli několik z nich mohlo být sepsáno i pro prosté lidi.²² Nacházejí se v pyramidách králů Venise, Tetiho I., Merenrea, Pepiho II., Ibiho a také v komorách pyramid několika královen. Analýza těchto textů poukazuje na fakt, že tyto texty odrážejí mnohem starší představy, než je doba jejich prvního zaznamenaného zapsání. Po konci Staré říše se některé oddíly textů začaly objevovat i v hrobkách hodnostářů nekrálovského původu.

Přestože hrobky panovníků Střední říše nenesly nápisy, *Texty pyramid* byly dále využívány jako významný soubor náboženské literatury a jejich výňatky se objevují na rakvích. V Nové říši se s nimi můžeme setkat na stěnách některých nekrálovských hrobek a na královských sarkofázích. Určitá říkání a citace z *Textů pyramid* byly v egyptské náboženské literatuře využívány až do řecko-římské doby.

Stěžejním tématem *Textů pyramid* je vzkříšení zesnulého panovníka, překonání smrti, opuštění temnoty podsvětí a výstup na nebesa, kde se nejen začlení mezi bohy, ale také přijímá místo v jejich čele. V *Textech pyramid*, podobně jako u ostatních zádušních textů, nalezneme několik žánrů. V první řadě se jednalo o říkání, jež popisují překonání nástrah smrti a přerod do božské formy existence. Obsahují i říkání pro zapuzení nebezpečí, hymny na božstva a obětní formule. Texty byly zasazeny do míst, která symbolicky souzněla s příslušným říkáním.

Oddíly textů, které byly věnované ochraně panovníka, byly umístěny do prostor, kde se dal předpokládat větší stupeň ohrožení, např. kolem dveřních průchodů.

V případě *Textů pyramid*, podobně jako u jiných souborů textů určených pro zemřelé, se nejednalo o soubory s přesně stanoveným rozsahem, obsahem či uspořádáním. Některé části se mohly shodovat, některé mohly být obměňovány a některé zase mohly být naprosto jedinečné. I přes určité shody, každá z pyramid byla považována za uzavřený celek, v němž každé říkání plní svou funkci. Počet říkání byl v počátcích egyptologického zkoumání ustanoven na 714. Následující bádání a jeho objevy přispěly k rozšíření počtu až na 759. Celkový počet, stejně jako datace či důvod jejich zapsání je dodnes nejasný.

²² DAVIDOVÁ, Rosalie, *Magie a náboženství starověkého Egypta*, s. 101.

„Ten, který odlétá, odlétá! Odlétá pryč od vás, od lidí.

Není již na zemi, je v nebi...

Prohání se oblohou jako volavka, líbá nebe jako sokol.

Vyskočil k obloze jako luční kobylka.“²³

4.2.2. Texty rakví

Od přelomu Staré říše a První přechodné doby se v hrobkách hodnostářů objevují dvě skupiny textů pro dosažení zásvětí. Jedná se o výňatky z *Textů pyramid*, ale i o další soubor, který je rozvíjí či upravuje. V některých tématech se s *Texty pyramid* shoduje. Název tohoto souboru byl odvozen od umístění textů, které byly z převážné části zapsány na stěnách rakví. Jedná se o *Texty rakví*. Podle datace *Textů pyramid* a *Textů rakví* by měl být druhý zmíněný soubor říkání mladší, to ovšem nemůže být bez výhrad přijato, je totiž pravděpodobné, že oba typy textů byly původně užívány paralelně, s jediným rozdílem – texty určené panovníkovi byly zapsány dříve než ty, které sloužily ke vzkříšení soukromých osob.

Texty rakví jsou v egyptologii členěny podle jejich sedmidílné edice sestavené A. de Buckem a doplněné J. P. Allenem.²⁴ Obsahují zhruba 1185 říkání. Egypťané pro jejich záznam používali klasickou egyptštinu, tzv. střední. Některá říkání byla řazena do vertikálních sloupců v kurzivních hieroglyfech nebo rané hieratické. Na rozdíl od *Textů pyramid*, byly *Texty rakví* opatřeny nadpisem a objevují se v nich různé glosy a různočtení vysvětlující určitý úsek říkání. Důležité části byly například psány červeným inkoustem. Také se objevují (pouze výjimečně) ilustrace, tzv. viněty. Jejich užití je později typické pro *Knihu mrtvých*.

Oba soubory se liší svým celkovým zaměřením. *Texty pyramid* se zabývají především výstupem panovníka na nebesa a jeho blaženým životem tam, zatímco *Texty rakví* obsahují temnější představy o procházení zemí. *Texty pyramid* se zaměřují na představy o závěrečné, oslavné fázi přechodu nebo zrození do zásvětí. *Texty rakví* se naopak zaměřují spíše na děje předcházející, tedy na strastiplnou cestu podsvětím, která je plná nástrah a zkoušek. Tento rozdíl může odrážet rozdílný kontext užití, tj. soukromý a královský zádušní kult, nebo odlišnou symboliku místa zapsání. Můžeme diskutovat i o rozdílné dobové a sociální zkušenosti uživatelů těchto textů.

Na přelomu 12. a 13. dynastie se na rakvích, a především na jejich dně objevují popisy či mapy cest sférami světa, nebes a podsvětí. Tyto mapy měly zesnulému pomoci bezpečně projít všemi důležitými místy, a tak dosáhnout vzkříšení. Jejich nejznámější verzi představuje

²³ DAVIDOVÁ, Rosalie, *Magie a náboženství starověkého Egypta*, s. 103 říkadlo 467 popisující cestu krále k nebi.

²⁴ DE BUCK, A. *The Egyptian Coffin Texts*, I – VII, J.P. Allen, *The Egyptian Coffin Texts*, VIII.

Knihou dvou cest, která provází zesnulého po cestě nebesy a podsvětím, seznamuje ho s jednotlivými místy a varuje ho před nástrahami.

Nachtanchova rakev

Pravá strana (svisle)

„Říkání. Záříš jako dvě péra Sopduova.

Ctěný před Hapim, Nachtanchu, ospravedlněný.

Ctěný před Tefnutou, Nachtanchu, jehož zrodila Chnumaa.

Říkání. *Kéž oslící sestoupí k tobě.*

Říkání. *Kéž kněz sem provede obřady pro tebe při vycházení.*

Ctěný před Nutou, která zrodila bohy.

Ctěný před Kebehsenufem.

Říkání. *Ptáci a volí, 450 hlav ze statku (?) je pro tebe poraženo.*²⁵

4.2.3. Kniha mrtvých

Knihou mrtvých (1550 př. n. l. – 50 př. n. l.) je vrcholným dílem staroegyptské literatury.

Obsahuje celkem 189 říkadel a její znalost či pouhá přítomnost v hrobce zesnulého měla zajistit bezpečný vstup do říše mrtvých a uchování všech svých pozemských a duchovních vlastností. Stejně jako *Knihou dvou cest* měla *Knihou mrtvých* obeznámit zesnulého s nástrahami podsvětí, místy, příslušnými bohy, strážci, důvěrníky a schopnostmi, jak s nimi komunikovat. Teprve s patřičnou znalostí a pozemskou bezúhonností se každý mohl podrobit posmrtnému Usirovu soudu v síni Obou pravd, být ospravedlněn, stát se mocným mezi bohy a navěky se plavit v Reově sluneční bárce.²⁶

Pravdu a spravedlnost, princip maat – ideál mravního řádu ve starém Egyptě zosobňovala stejnojmenná dcera slunečního boha Rea Maat.²⁷ Princip maat zajišťoval správný chod veškerého dění a stejně tak i platný přírodní i společenský řád.

Knihu mrtvých se každý člověk snažil mít po smrti, ať už v jakékoli podobě, u sebe. Máme tak doložené dlouhé a pečlivě ilustrované svitky, které obsahují většinu říkadel červeně nadepsaných, krátké papyry s výpisky či texty na lněných obinadlech, kožených svitcích, ostrakách, rakvích, stěnách nebo dokonce na zdech chrámů. Běžně se nacházely na určitých

²⁵ DAVIDOVÁ, Rosalie, *Magie a náboženství starověkého Egypta*, s. 337, dodatek A.

²⁶ VACHALA, Břetislav, *Staroegyptská kniha mrtvých*, s. 9.

²⁷ Tamtéž, s. 9.

součástech pohřební výbavy: vešebtech – soškách pomocníků zesnulého, srdečních skarabech – amuletech k ochraně srdce a hypocephalech – poduškách k zahřátí hlavy zemřelého.²⁸

Říkadlo o tom, aby vešebt vykonával práci v říši mrtvých.

„Ó vešebte,

až budu povolán a bude mi určena jakákoli práce,

vykonává tam v říši mrtvých,

což působí nepříjemnosti člověku,

když má nějakou povinnost,

na tebe připadne tento úkol:

pracovat na polích,

zavlažovat břehy

a přenášet písek z východního břehu na západní!

Pak odpovíš: „Provedu, zde jsem!““²⁹

Na rozdíl od *Tibetské knihy mrtvých*, která existuje v jednotné verzi, a to dokonce v rámci živoucí kultury, Egyptská kniha mrtvých představuje z hlediska rekonstrukce její původní podoby mimořádný problém.³⁰ Egypťané zamlžili původní podobu díla, sami mu přestávali rozumět a postupně ho přeměňovali na amulet. Jedním z velkých problémů bylo i krácení textů, a to tak drasticky, že se vytrácel smysl. Lze vysledovat, že důvodem některých vynechávek byla snaha odstranit vše, co by mysl zemřelého poutalo k hmotnému světu.³¹ Kapitola 190 je jedním z případů extrémního zkracování textů, kdy se vynechala celá kapitola a zachoval se pouze její název.

Při zkracování úplných textů mohlo často dojít i k úplné změně žánru. Příkladem je 168. kapitola, která ve skutečnosti neexistuje a není součástí *Kapitol o vycházení z hmotného světa do Bezbřehé záře*, nýbrž výpiskem z monografie *Bozi jeskyní v tajemném království nebeském*. Krácení díla také způsobilo oddělení původní mapy záhrobí a textů. Tím došlo k problému se správným řazením kapitol, a právě se změnou řazení souvisí reforma provedená samotnými Egypťany. V době, kdy se snažili o vědomý návrat k velikosti Staré

²⁸ VACHALA, Břetislav, *Staroegyptská kniha mrtvých*, s. 10.

²⁹ VACHALA, Břetislav, *Staroegyptská kniha mrtvých*, říkadlo 6. s. 21.

³⁰ KOZÁK, Jaromír, *Egyptská kniha mrtvých*, s. 36.

³¹ Tamtéž, s. 36.

říše, vznikla tzv. saiská recenze. Ta se vyznačuje přesně daným pořadím kapitol.³² Význam této změny je stále neznámý a musí být podroben dalšímu zkoumání.

Dnes je známo 250 kapitol, které patří do rámce *Kapitol o vycházení z hmotného světa do Bezbřehé záře*.

4.3. Posmrtný soud

Již jsme se několikrát zmínili o tom, že zesnulý při svém průchodu podsvětím musel prokázat svou rituální, morální i znalostní připravenost ke vstupu mezi blažené. Objevovaly se před ním nástrahy v podobě běsnících démonů, podsvětních řezníků a lovců, ohnivých bran a popravíšť nebo zkoušky ověřující rituální i morální čistotu zesnulého a jeho obeznámenost s ději v podsvětí a na onom světě. Zemřelý musel vždy prokázat, že je čistým, spravedlivým, vším zaopatřeným a se vším tajemstvím obeznámeným člověkem, neboť pouze jako takový byl hoden vstupu mezi blažené. Jednu z nejtěžších, nejkompexnějších a také nejznámějších zkoušek v tomto ohledu představovalo soudní přelíčení se zemřelým.³³

Textově a ikonograficky se setkáváme s představou posmrtného soudu až v Knihách mrtvých Nové říše, avšak myšlenku soudu, který se odehrává po smrti, lze doložit i ve starších pramenech. Nacházíme ji už v textech z nekrálovských hrobek z 4. a 5. dynastie.³⁴

V hrobkách se objevují výhrušné nápisy určené těm, kteří by chtěli věčný příbytek zemřelého znečistit či poškodit.

*„Ať je krokodýl proti němu ve vodě,
ať je had proti němu na zemi,
proti tomu, kdo v hrobce něco spáchá!
Já jsem mu nikdy nic neudělal.
A je to bůh, kdo bude soudit!“*³⁵

V propracovanější podobě se s obdobnými výhrůzkami soudním přelíčením s narušitelem hrobky setkáváme v nápisech 5. a 6. dynastie, kdy byly zařazeny do tzv. výzev žijícím. Toto pojetí však nepočítá s posmrtným soudem jako s jednou z podsvětních zkoušek, kterou musí zemřelý absolvovat.

³² KOZÁK, Jaromír, *Egyptská kniha mrtvých*, s. 38.

³³ JANÁK, Jiří, *Staroegyptské náboženství II.*, s. 207.

³⁴ EDEL, E. *Untersuchungen zur Phraseologie der Ägyptischen Inschriften des Alten Reiches*, s. 10-11.

³⁵ Text z Meniho hrobky: viz. B. Vachala, *nejstarší literární texty*, s. 21.

Přesvědčením, že řád *maat* je třeba udržovat i v zászvěti a že vymahatelnost spravedlnosti nekončí smrtí viníka, vedlo Egyptany k tomu, aby předvolávali zesnulé a žijící k božímu, zászvětnímu soudu prostřednictvím tzv. dopisů mrtvým.³⁶ V těchto dopisech se obraceli na zesnulé, kteří jim byli nakloněni s žádostí o soudní spor se škodícím mrtvým.

„Probud' svého otce Ije proti Beheztejovi! Povstaň proti němu, spěchej proti němu! Víš, že jsem sem k tobě přišla, abych se soudila Beheztejem a Anachim, synem Aaje. Povstaň proti nim spolu se svými otci, bratry a přáteli, a poraz Behezteje a Anachiho, syna Aaje!“³⁷

Ke konci Staré říše, společně s prosazením představ spojených s kultem boha Usira a příběhem o jeho smrti, ospravedlnění a následní vzkříšení, se prosazuje i nový motiv. Jeden z prvků tohoto motivu představuje právě soudní spor Usira (zastoupen synem Horem) proti jeho bratru a vrahovi Sutechovi.

Usirev /egyptsky psáno Wšjrj, řecky Osiris/ je nejvýznamnější vegetační bůh Egypta. Jeho jméno zatím nebylo uspokojivě vysvětleno, snad není egyptského původu.³⁸ Nejstarším místem jeho kultu byla východní delta a vždy byl zpodobňován jen jako člověk. Zastínil jiná egyptská vegetativní božstva, především Mina a Chnuma. Usirev je egyptskou obdobou kanaánského Baala či Adónise, mezopotámského Dumuziho a chetitského Telepinuše. Badatelé se domnívají, že v pozadí všech těchto bohů je prastará báje o božském pastýři, který zahyne v boji se zvěří a je oplakáván svou milou. Prý jde o typ, rozšířený ve velké části Středomoří. Spíše se však zdá, že vegetativní božstva jsou personifikací plodivých sil přírody, které začal člověk uctívat, když přešel k zemědělskému způsobu života a snažil se magickými obřady rozhojnit plodivou sílu přírody, na níž byl jeho život závislý.³⁹ Oplakávání vegetativního boha bylo ve všech okruzích velmi závažné, byl to způsob, jak vzdáleného či mrtvého boha přivolat či oživit.

Zobrazení posmrtného soudu většinou ilustruje 125. kapitola Knihy mrtvých popisující obhajobu zesnulého, kterou v Síni obou pravd pronáší nejprve před Usirem, pánem *maat*, a poté před 42 porotci. V promluvě k Usirovi zesnulý ve čtyřiceti větách ujišťuje tohoto boha,

³⁶ Srv. R. Landgráfová – H. Navrátilová, *Srdečné pozdravy ze země na Nilu*, s. 297-313.

³⁷ Dopis vdovy Irtej manželovi Sanchenptahovi (Egyptské muzeum v Káhiře, JdE, 25975): srv. R. Landgráfová – H. Navrátilová, *Srdečné pozdravy ze země Nilu*, str. 303

³⁸ HELLER, Jan. *Starověká náboženství*, s. 38.

³⁹ Tamtéž, s. 38.

že se neprohřešil proti různým aspektům řádu maat, a pak se ještě obrací adresně ke každému z porotců a prohlašuje, že se nedopustil žádného z hříchů, k jejichž kontrole je příslušný bůh určen.⁴⁰

Po úspěšně absolvovaném soudu prohlásí Usir zesnulého za ospravedlněného, jsou mu vráceny životně důležité orgány a smysly (srdce, oči, ústa) a může vstoupit, resp. se zrodit do blažené existence v zásvětví a podílet se na obětinách.⁴¹

„Bud' pozdraven, Velký bože, Pane Obou pravd!

...

*Nedopustil jsem se zla vůči lidem,
ani jsem se neprovinil vůči žádnému zvířeti.
Nedopustil jsem se žádné špatnosti v Místě pravdy.
Nepátral jsem po tom, co neexistuje.
A nesledoval jsem nic zlého.*

...

*Nepůsobil jsem bolest,
ani jsem nenechal nikoho hladovět.
Nemám na svědomí žádné slzy.
Sám jsem nikoho nezabil,
ani jsem nikoho nedal zabít.*

...

*Nezvětšil jsem míru na obilí,
Ani jsem ji nezmenšil.*

...

*Jsem čistý, jsem čistý,
jsem čistý, jsem čistý!*⁴²

4.3.1. Mýtus o Usirovi

Mýtus o Usirovi je bezpochyby jeden z nejvýznamnějších, ne-li vůbec nejvýznamnější staroegyptský mýtus. Mýtus pojednává o Usirovi, dobrém prvním vládcu země, jeho údajném zavraždění bratrem Sutechem a následném vzkříšení jeho věrnou manželkou Eset i o pomstě jeho syna Hora.

⁴⁰ JANÁK, Jiří, *Staroegyptské náboženství II.*, s. 213.

⁴¹ JANÁK, Jiří, *Staroegyptské náboženství II.*, s. 213.

⁴² Úryvek z promluvy zesnulého k Usirovi (kap. 125 Knihy mrtvých): viz. B. Vachala, *Staroegyptská kniha mrtvých*, s. 201-203.

Mýtus o Usirovi se stal základem ideje staroegyptského státu. Nejúplnější, velmi pozdní podobu, v níž se dochoval, představuje latinsky psaná verze díla řeckého historika a filozofa Plutarcha *De Iside et Osiride* (O Esetě a Usirovi).⁴³

„Tyfon⁴⁴ prý totiž údajně změřil Usirovo tělo a podle jeho velikosti zhotovil krásnou, bohatě zdobenou truhlu a přinesl ji na hostinu. Když se pak všichni těšili z podívané a obdivovali truhlu, Tyfon prý žertem přislíbil darovat ji tomu, kdo ji zcela vyplní, když si do ní lehne. Když se o to všichni popořadě pokusili, nikdo se do ní nevešel, ale Usir do ní vstoupil a položil se. Tu přiběhli spoluspiklenci, přirazili víko, zatloukli truhlu zvenčí hřebíky a nalili na to horké olovo: pak ji vynesli k řece a poslali ji na moře přes tanidské ústí, které proto Egypťané ještě dnes považují za nenáviděné a ošklivé.“⁴⁵

Eset truhlu našla, ale když ji odložila stranou a putovala za svým synem, Tyfon na ni v noci narazil a poznal Usirovo tělo. To roztrhal na čtrnáct částí a rozházel kolem. Eset se o tom dozvěděla a všude, kde nalezla Usirův úd, zřídila hrob. Jediný úd, který Eset nenašla byl úd pohlavní. Místo něj prý zhotovila napodobeninu.

„Pak prý Usir přišel z podsvětí za Horem, vyzbrojil ho a vycvičil ho k boji a zeptal se ho, co považuje za nejkrásnější: když ten odvětil „pomstít otce a matku, jež potkalo zlo“.⁴⁶

V několika verzích Usirova mýtu byl zmíněn i Sutechův motiv k vraždě, který se neustále měnil. Podle *Textů pyramid* se Sutech mstil za to, že byl Usirem nakopnut,⁴⁷ zatímco podle textů z *Pozdní doby* (664–332 př. n. l.) byl Sutech rozhořčen tím, že měl Usir milostný poměr s jeho chotí Nebthet, která byla zároveň jejich společnou sestrou.⁴⁸ Samotná vražda je v pramenech často zmiňována, ale není v nich přesně popsána. Egypťané věřili, že psaný text má obrovskou moc a může ovlivnit reálné dění, a tak se popisům negativních událostí raději vyhýbali. V některých případech prameny dokonce jeho smrt popíraly.⁴⁹

Usir byl spojován s životadárnou mocí, spravedlivým panováním a vládou v souladu s řádem (maat). Jeho bratr Sutech byl naopak úzce spojován s násilím a chaosem. Usirova smrt byla

⁴³ VERNER, Miroslav, *Chrám světa: Svatyně, kulty a mysteria starověkého Egypta*, s. 384.

⁴⁴ Tyfon je řecká interpretace egyptského Sutecha.

⁴⁵ VERNER, Miroslav, *Chrám světa: Svatyně, kulty a mysteria starověkého Egypta*, s. 385.

⁴⁶ VERNER, Miroslav, *Chrám světa: Svatyně, kulty a mysteria starověkého Egypta*, s. 389.

⁴⁷ PINCH, Geraldine. *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions*, s. 78.

⁴⁸ SMITH, Mark. *Osiris and the Deceased* [online]. Los Angeles: UCLA Encyclopedia of Egyptology.

⁴⁹ GRIFFITHS, John Gwyn. *The Conflict of Horus and Seth*, s. 6.

v Nové říši spojována s každoročními záplavami v údolí Nilu. Voda v řece byla považována za slzy bohyně Eset či za tělesné tekutiny samotného Usira.⁵⁰

4.4. Pojetí reinkarnace u starých Egyptanů

Věříme-li, že smrtí vše nekončí, zavádíme koncepci jakýchsi paralelních světů, které obvykle klademe buď na nebesa nebo do podzemí.⁵¹

Pro Egyptany byl hmotný svět projekcí nehmotného světa vzorů. Na jednotlivosti nahlíželi jako na pouhé aspekty základní jednoty, která byla rozštěpena do duality. I když si života dokázali užívat, byl pro ně smrtí duše, zatímco za skutečný život považovali stav, kdy duše opustila hmotné tělo a vydala se na cestu k Bezbřehé záři.⁵² Egyptané doufali ve spasení po smrti, aby se již nemuseli vracet do hmotného světa. Uvědomovali si, že těch, kteří byli spaseni nebylo mnoho. Ti, kteří nebyli spaseni se museli narodit, což v jejich pojetí znamenalo znovu zemřít.

O reinkarnaci hovoříme, pokud se duše z takového světa vrací a opět na sebe bere hmotné tělo. Každý její zastánce je ubezpečován, že zde již byl, a ještě mnohokrát bude, než se mu podaří očistit se natolik, aby se mohl spojit se Stvořitelem.⁵³ Základem bylo skutečně usilování o spojení se Stvořitelem, které bylo doplněno naukou o reinkarnaci, avšak je možné, že pravá reinkarnace mohla být tajná a známá pouze zasvěceným.

5. Mezopotámské náboženství

Pojem božství je v Mezopotámii odvozen z astrální povahy nejvýznamnějších bohů. Ukazuje to především determinativ, klínopisný znak, psaný před jménem boha. Je to hvězda, která se v této souvislosti četla jako „bůh“ /sumersky dingir, akkadsky ilum, srv. Hebrejské el/.

Jestliže tento znak nebyl determinativem, označoval slovo „nebe“ /sumersky an, akkadsky šamu, hebrejské šamajim/. Bůh je tedy především nebeská bytost, což platí pro většinu mezopotámského panteonu: výjimkou jsou jen nečetná božstva vegetace a podsvětí.⁵⁴

Představy o bytostech vskutku božských se vytvářely jako paralela ke zkušenostem spíše ze sociálního života. Z toho, co měli před očima – jak totiž jejich sídliště, s příbytky, usedlostmi, polnostmi, kanály atd., byla pod ustavičnou péčí osob, k tomu cíli zvláště vybraných, bez nichž by se vše proměnilo v neuspořádanou spoušť – usuzovali, že i celá Země, na níž žijí, a

⁵⁰ PINCH, Geraldine. *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions*, s. 178-179.

⁵¹ KOZÁK, Jaromír, *Egyptská kniha mrtvých III.*, s. 33.

⁵² Tamtéž, s. 33.

⁵³ Tamtéž s. 33.

⁵⁴ HELLER, Jan. *Starověká náboženství*, s. 147.

vesmír, který nad sebou tušili, musí být řízeny přiměřeně mocnějšími bytostmi, odpovědnými za jednotlivé úseky nebeského i pozemského dění. A skutečně, tou měrou, s níž narůstal správní aparát v jednotlivých městech a říších, komplikoval se i jejich panteon – už ve III. tisíciletí měli Sumerové na sta větších i menších bohů. Jeden ze seznamů, který se dochoval, jich eviduje na půltřetího tisíce.⁵⁵

5.1. Rysy bohů

Srovnáme-li mezopotamské bohy s egyptskými, ukazuje se, že mezopotamští bohové jsou vesměs zobrazováni jako lidé, antropomorfismus je všeobecný.⁵⁶

Hlavním a také obecným znakem bohů je tiára s rohy. Symbol tiáry zřejmě pochází z toho, že po celém světě byl hlavním symbolem síly býk, i proto byli mezopotamští bohové často přirovnáváni k býku, nebo titulováni „býk“. Symbol tiáry však není vlastní pouze mezopotamskému náboženství, nýbrž i v jiných náboženstvích starého Orientu. Pokud je král vyobrazen s tiarou na hlavě, považujeme to jako důkaz toho, že byl uctíván jako bůh. Prvý král takto zobrazený, je Narasin (2259-23). Celkem vzato však takové zobrazování králů není časté.⁵⁷

5.1.1. Hlavní trojice bohů: An, Enlil, Enki

Mezopotamské náboženství se projevilo jako jedno z nejkonzervativnějších na světě.

Odmyslíme-li si projevy skepse a nehledíme-li na některé monoteistické tendence středověku, jak se projevíly např. v Egyptě za Tutanchámona nebo jak získaly převahu u Židů – pak mezopotamská „božská trojice“ (k níž někdy bývala počítána i bohyně Ninchursag⁵⁸, šlo tedy o čtveřici) byla uznávána až do konce babylónského kulturního života, do počátku našeho letopočtu.⁵⁹

An (akkadsky Anu) byl jakýmsi „nejbožštějším bohem“.⁶⁰ An je sumerské slovo pro „nebe“. Je to jméno nebeského boha, který je také hlavním činitelem stvoření světa a nejvyšším vůdcem bohů. Je považován za potomka boha Uraše, s nímž byl později dokonce ztotožňován, nebo za syna prvních lidí, Anšara a Kišar: v pozdější tradici se oženil s Ki. Jako

⁵⁵ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 167.

⁵⁶ HELLER, Jan. *Starověká náboženství*, s. 147.

⁵⁷ HELLER, Jan. *Starověká náboženství*, s. 148.

⁵⁸ Někteří vladaři ji nazývali matkou, která je živila svým „svatým mlékem“.

⁵⁹ Tamtéž, s. 167.

⁶⁰ Tamtéž, s. 167.

babylonský Anu má za manželku Antu. V sumerské tradici An ovládl nebe, když se oddělilo od země (ki) a vytvořil se tak vesmír, jak jej známe.⁶¹

Kult Anův nebyl zvlášť rozšířen, hlavní svatyně, zvaná Eanna, tj. „dům nebes“ nebo „dům Anův“, byla v Uruku.⁶²

Přestože byl An téměř ve všech obdobích jedním z nejdůležitějších mezopotamských božstev, jeho povaha byla nesprávně definována, a protože byl zřídka kdy (pokud vůbec někdy) zpodobňován v umění, jeho specifická ikonografie a atributy jsou nejasné. Někteří se domnívají, že je ztvárněn mezi dalšími božstvy na novoasyrském skalním reliéfu v Maltai, ale není to jisté. Víme však, že v kassitském a novoasyrském umění bývá Anuovým symbolem rohatá čapka.⁶³

Enlil, „pán ovzduší“, byl opravdovým sumerským národním bohem, vedle něhož se jeho otec An pokládá za jakéhosi boha na odpočinku. Enlil je zmiňován již v nejstarších textech ze Šuruppaku a Džemdet Nasru (I. a IV. kap.). V akkadských textech byl často uváděn jako Bél, tj. „pán“ nebo „hospodin“.⁶⁴ Enlilovým symbolickým číslem byla padesátka, zastoupení desetinného systému. Podle jedné sumerské básně se ostatní bohové ani nemohli dívat na jeho slávu.⁶⁵

Velkým centrem Enlilova kultu byl chrám E-kur („horský dům“) v Nippuru na severním konci Sumeru a Enlil je často nazýván „Velkou horou“ a „Králem cizích zemí“.⁶⁶ Někdy je také nazýván jménem Nunamnir. Přestože se o něm v jednom textu hovoří jako o Východním větru a Západním větru, neexistují žádné důkazy o tom, že by šlo o spojení jména Enlil a lila/lilú neboli démonem pouštního větru.⁶⁷ Společně s Anem sdílí symbol rohaté čapky. Enki byl bohem vodních hlubin, přesto byl uctíván především jako bůh moudrosti. Někdy se nazýval jmény Nidimmud nebo Ninšiku nebo titulem „Jelen z abzu“, tj. obří daněk *Dama dama mesopotamica*.⁶⁸

Nejdůležitějším Enkiho kultovním centrem byl E-abzu („Dům abzu“) v Eridu. Jako poskytovatel sladké vody, bůh stvořitel a určovatel osudu, byl Enki vždy lidmi oblíben.

⁶¹ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 28.

⁶² KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 167.

⁶³ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 28.

⁶⁴ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 168.

⁶⁵ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 67.

⁶⁶ Tamtéž, s. 67.

⁶⁷ Tamtéž s. 67.

⁶⁸ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 65.

Zvláště v eposech Atra-hasís a Gilgameš zaujímá roli člověka vystupujícího proti bohům a pomáhá lidem uniknout před potopou seslanou z rozhodnutí ostatních bohů.⁶⁹

V umění je Enki zobrazován jako sedící bůh s dlouhou bradkou, s čapkou s mnoha rohy a v dlouhém zřaseném šatě. Pramínky vody mu tečou z jeho paží na zem, někdy se v proudu vody objevují malé ryby. Tento bůh je často představován při přijímání svých vyznavačů nebo těch, kdo přinášejí oběti. Někdy také přijímá ptáka-člověka, kterého před něj předvádí stráž jako vězně, nebo lva-démona. Tyto bytosti mohou představovat jiní bohové, nejčastěji Enkiho služební bůh Isimud. Jindy je Enki zobrazen, jak sedí v abzu nebo svém svatostánku E-abzu obklopen vodními kanály.⁷⁰

V symbolice kassitského, babylonského a asyrského období byla zvířetem boha Enkiho koza-ryba.⁷¹

5.1.2 Astrální božstva

hrála v mezopotamském panteonu velikou roli a tvořila další triádu: bůh Měsíce, sumerský Nannar, akkadský Sín (původně Su-én): bůh Slunce, Sumerský Utu, akkadský Šanaš: a bůh přírodních živlů, sumerský Ištur, akkadský Adad (nebo Rammán). K této triádě přistupuje sumerská bohyně Inanna, akkadská Ištar (syrská Astarte), znázorňovaná jako planeta Venuše.⁷²

Měsíční bůh (Nannar, Sín) byl zpravidla považován za syna Enlila a Ninlily: byl znázorňován jako měsíční srpek, který v Mezopotámii, stejně jako dnes v Iráku, lidé viděli na obloze ve vodorovné poloze jakoby bárku nebo býčí rohy. Proto Nannar měl také označení „býček Enlilův“. Jeho symbolickým číslem byla třicítka, připomínající počet měsíčních dnů, nad jejichž dovršením vládne svými pravidelnými fázemi.⁷³ Jeho hlavní svatyně, zv. Ekišnugal, byla v Uru: také na severu, v Charránu, byl zasvěcen chrám Echulchul jeho kultu a současně i kultu jeho syna Nuskua, boha světla a ohně. Tento kult rozkvétal zejména za asyrských Sargonovců a za novobabylonských vladařů.⁷⁴

Bohyně Ningal („velká paní“) porodila manželu Nannarovi boha Slunce, Utua (jiný jeho název byl Babbar – oslnivě zářící) akkadsky se nazýval Šamaš – tj. „Slunce“.⁷⁵

⁶⁹Tamtéž, s. 65.

⁷⁰BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 65.

⁷¹Tamtéž s. 65.

⁷²KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 170.

⁷³KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 171.

⁷⁴Tamtéž, s. 171.

⁷⁵Tamtéž, s. 171.

Šamaš je bohem, jehož světlo všude proniká, vše před ním vychází najevo, a tak je Šamaš soudcem a strážcem práva.⁷⁶ Byl bohem vševidoucím, a tedy i vševědoucím, který dokáže vše správně posoudit a patří mu proto i funkce nejvyššího soudce.⁷⁷

Bunene byl tzv. sluneční vozataj, vedle kterého měl Šamaš také své rádce, mezi které patřil Nigzidu – „právo“ a Nigzisu – „spravedlnost“.

Šamaš je znázorňován slunečním kotoučem nebo v lidské podobě v tiáře se svazkem paprsků, vycházejících z ramen, s žezlem a prstencem jako odznaky moci. Jeho symbolickým číslem byla dvacítko.⁷⁸ Teprve Babyloňané považovali Šamaše za mocné božstvo a vystavěli mu chrámy v Sipparu a Larse – Ebabbar („palác oslnivě zářící“).

Iškur byl bohem přírodních sil a zároveň ztělesněním síly bouře. Akkadským ekvivalentem tohoto boha je Adad (také zvaný Addu nebo Adda).⁷⁹

Iškur byl obvykle považován za syna Ana. Podle starší tradice byl synem Enlila. Jeho manželkou byla bohyně Šala, možná churritského původu, která měla být také manželkou Dagona.⁸⁰ Jeho služebními božstvy byl pár vedlejších božstev Šullat a Haniš.⁸¹

Jako Iškur byl obávaným bohem pustošivých bouří, krupobití a záplav. Jako Adad měl i blahodárnou tvář zúrodnujícího deště. Byl však obáván jako bůh působící zanesení kanálů, přesolení půdy a hladu. Bývá mu dáván proto titul „vrchního inspektora kanálů“.⁸²

Již zmíněná bohyně Ištar (Inana), která bývala často připojována k této triádě, byla nejdůležitějším ženským božstvem všech dob. Její jméno pravděpodobně pochází z původního Nin-anna, „paní nebes“.

Podle jedné tradice byla dcerou Ana a byla úzce spojována se sumerským městem Uruk. Podle jiných tradic byla dcerou boha Měsíce, sestrou boha Slunce a někdy byla dokonce považována za dceru Enlila či Enkiho.

Skutečnost, že Inana nemá v žádné tradici stálého mužského partnera, je těsně spojena s její rolí bohyně sexuální lásky. I Dumuzi⁸³, který bývá často popisován jako její „milanec“, s ní má velmi nejasný vztah, a Inana je nakonec zodpovědná za jeho smrt. Nebyly jí připisovány žádné děti (s výjimkou Šary).⁸⁴

⁷⁶ HELLER, Jan. *Starověká náboženství*, s. 155.

⁷⁷ Tamtéž, s. 171.

⁷⁸ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 171.

⁷⁹ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 97.

⁸⁰ Západosemitský bůh obilí, který byl uctíván po celém Blízkém východě včetně Mezopotámie. Význam jeho jména je neznámý. Byl považován za vynálezce pluhu.

⁸¹ Tamtéž s. 97.

⁸² Tamtéž, s. 171.

⁸³ Pastýřský bůh, ve sporu s Enkimdu představuje konfliktní zájmy pastýřství.

⁸⁴ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 93

Inana nebyla jen bohyní lásky, ale také „paní bitev a bojů“, v nichž lehce vítězí, třeba její činnost je jinak zcela mírová – tkaní a předení.⁸⁵

Politická bozi Marduk a Aššur

K nejpřednějším místům na mezopotamském Olympu vynesly některé bohy politické důvody.⁸⁶

Jedním z nich byl bůh Marduk. Byl bohem – patronem města Babylonu nejméně od III. dynastie Uru. Jeho uctívání je doloženo už v raně dynastickém období, i když o jeho původu není více známo. Obvyklé psaní jeho jména se znaky znamenajícími doslova „býk-tele (ze) slunce“ je známou etymologií. Později byl Marduk znám jednoduše jako Bél (Pán).⁸⁷

Velkým Mardukovým svatostánkem byl chrám zvaný Esagil v Babylonu, kde byl uctíván spolu se svou manželkou Sarpánítu. Občas byla považována za jeho manželku bohyně Nanaja. Nabú, uctívána v blízké Borsippě, se stala v patřičný čas Mardukovým sluncem.⁸⁸

Vzestup Mardukova kultu je těsně spojen s politickým vzestupem Babylonu z městského státu na hlavní město říše. Od Kassitského období začal být Marduk stále důležitější a důležitější, až mohl autor babylonského Eposu o stvoření tvrdit, že Marduk je nejen králem všech bohů, ale že mnozí z nich jsou jen aspektem jeho osobnosti – odtud chvalo zpěv o Padesáti jménech Mardukových zařazený do Eposu, k nimž současný seznam bohů doplňuje dalších šestašedesát.⁸⁹

Uctívání Marduka ve své nejextrémnější formě může být srovnáno s monoteismem, ale nikdy nevedlo k popření existence jiných bohů nebo k vyloučení ženských božstev.⁹⁰

Na reliéfech bývá Marduk znázorněn jako vousatý muž ve slavnostním hávu, s korunou ozdobenou péry, pokryt štíry, v pravici krátký meč, v levici žezlo a kruh. Stojí na vlnách vedle svého emblémového zvířete.⁹¹

Obdobným národním politickým bohem Asýrie byl bůh Aššur. Ve 13. stol. je nazýván „velikou horou“, „pánem země“ nebo „otcem bohů.“ V 9. století př. n. l. byl vyvýšen nad ostatní bohy, takže v asyrské verzi báje o stvoření (*Enuma eliš*) bylo Mardukovo jméno nahrazeno Aššurovým.⁹²

⁸⁵ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 173

⁸⁶ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 173

⁸⁷ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 126.

⁸⁸ Tamtéž, s. 126.

⁸⁹ Tamtéž, s. 126.

⁹⁰ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 127.

⁹¹ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 174.

⁹² Tamtéž, s. 174.

Původně byl snad místním božstvem města téhož jména nebo spíš zosobněním města samotného – protože v Mezopotámii není obvyklé, aby bůh a město měli stejné jméno.⁹³ Spojoval v sobě vlastnosti různých bohů: byl rozhodčím nad osudy, bohem spravedlnosti i válečnictví. Umělecky bývá znázorňován v okřídleném slunečním kotouči s lukem. Jeho kult zanikl s rozpadem říše asyrské, tedy o dvě století dříve než Mardukův.

Ostatní bozi a bohyně

Božstva, která jsme si až dosud uvedli, představují nejúctyhodnější výkvět babylonského panteonu. Existovaly v něm však stovky božstev – středních, menších a docela malých, asi jako v římské církvi vyrostli svatí, blahoslavení, pomocníci a patroni. Sumerové a později Akkadové si bohy třídili do dvou skupin: „božstva nahoře“, tedy nebeská – Igigi a „božstva dole“, tedy pozemská – Anunnaki.⁹⁴

Typickým zemědělským božstvem byli Ningirsu – „pán města Girsu“, a s ním ztotožňovaný Ninurta – „pán země“. První byl uctíván v obvodu Lagaše-Girsu, druhý v Nippuru. Každý platil za syna Enlilova. Funkcí obou byla záštita polí – „orných i válečných“. Ninurta byli bohem uragánu, v Asýrii byl uctíván jako patron lovců. Symbolem Ningirsuovým byl Imdugud, opět bájně zvíře: orel se lví hlavou. Manželkou Ningirsuovou byla lagašská bohyně Baba, jejímž symbolem byla husa. Ninurtovou ženou byla bohyně Gula – „veliká“, později zvaná Ninkarrak – „paní pobřeží“, proslavená po celé Mezopotámii jako patronka lékařů, jež uzdravuje živé a křísí mrtvé. Jejím symbolem byl pes.⁹⁵

Vznešený původ od Marduka a božské Sarpanity měl bůh Nabu, uctíváný v Borsippě v chrámu Ezida: byl akkadským bohem písařského umění, spolu se svou moudrou manželkou Kašmetou.⁹⁶ Byl uctíván také v Asýrii, kde jeho vzrůstající kult začal ohrožovat postavení ostatních bohů. Pod jménem Nebo se stal známým v textech starozákonních a řeckých.⁹⁷ Významná byla i božstva, která vládla nad „říší, odkud není návratu“, jak se v Sumerských textech nazývá podsvětí. Hlavní postavou byl sumersky a akkadsky stejně nazývaný bůh Nergal, syn boha Enlila a bohyně Ninlily. Zprvu byl bohem spalujícího slunečního žáru, který působil požáry rákosí a horečky u lidí i dobytčí mor.⁹⁸

⁹³ BLACK, Jeremy, GREEN, Anthony, *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*, s. 32.

⁹⁴ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 174.

⁹⁵ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 175.

⁹⁶ Tamtéž, s. 175.

⁹⁷ Tamtéž, s. 175.

⁹⁸ Tamtéž, s. 175.

S funkcí boha válečnictví a moru se dostal – značně pozdě – do babylónského panteonu bůh Erra.⁹⁹ Erra byl v určitém okamžiku asimilován s Nergalem.

6. Srovnání sumerských mýtů a Starého zákona

Meggidský nález středobabylónské tabulky ze 14. stol. př. Kr., která obsahovala část textu eposu o Gilgamešovi, nasvědčuje tomu, že v Palestině byla tato literární skladba dobře známá. Babylónie vyzařovala v této době svůj kulturní vliv do celého starověkého světa a jeho prostřednictvím se šířila i znalost babylónského písemnictví. Není divu, že i autoři textů, které byly později pojaty do biblického kánonu, jím byli zasaženi a přejali řadu jeho podnětů, které však dokázali integrovat do svého zcela jedinečného díla.¹⁰⁰

Společných rysů eposu o Gilgamešovi a biblické knihy Genesis 1-9 je celá řada. Připomeňme příběh divocha Enkidua, jehož na příkaz nejvyššího boha mezopotamského pantheonu Anua stvořila z hlíny mateřská bohyně Aruru a jenž žije ve stepi nahý společně s divokou zvěří vzdálen od lidské civilizace, do níž vstupuje teprve prostřednictvím své pohlavní iniciace, jisté formy poznání, jehož nositelkou je nevěstka Šamchat. Teprve poté se Enkidu odcizuje svým zvířecím druhům, uvědomuje si svou nahotu, kterou nevěstka zahaluje částí svého oděvu, zlidšťuje svůj zevnějšek a ochutnává chléb a pivo, podstatné atributy lidské civilizace, začleňuje se do společnosti lidí a staví se se zbraní v ruce proti divokým zvířatům, svým dřívějším společníkům.¹⁰¹

V příběhu divocha Enkidua nalezneme mnoho společných rysů s příběhem o prvních lidech, kteří žili v harmonii se zvěří v rajské zahradě, dokud nebyli vyhnáni Hospodinem, poté co okusili zakázané ovoce stromu poznání a uvědomili si svou nahotu. Byli vyvrženi do světa, aby si dobývali své vlastní živobytí.

Člověk propadl smrti a příčinou jeho zkázy byl had (Gn 3), který rovněž připravil Gilgameše o rostlinu mládí (XI 295-306) a tím také o poslední možnost získání věčného života.¹⁰²

Snad ani není třeba připomínat příběh potopy, který je v eposu o Gilgamešovi vložen do úst Utnapištima, babylónského prototypu biblického Noema, a který byl do eposu převzat z jiného babylónského textu, z mýtu o Atrachasisovi. Sumerský Ziusudra, babylónský Atrachasis nebo Utnapištim i biblický Noe, to všechno jsou postavy, v nichž mezopotamský Enki (Ea) či Hospodin starého zákona našel zalíbení, a jež prostřednictvím korábu společně

⁹⁹ Tamtéž, s. 175.

¹⁰⁰ PROSECKÝ, Jiří, *Epos o Gilgamešovi*, s. 76.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 76.

¹⁰² PROSECKÝ, Jiří, *Epos o Gilgamešovi*, s. 77.

s nejbližším příbuzenstvem a zástupci všeho živého na zemi zachránil před všeobecnou zkázou v potopě světa.¹⁰³

Za zmínku určitě stojí i motiv, který je v babylonském i biblickém příběhu identický – vypuštění ptáků. V eposu o Gilgamešovi jsou vypuštěni holub, vlaštovka a havran, kdežto v Bibli se jedná o krkavce a holubici. Tito ptáci měli za úkol zjistit, zda vody ze země již ustoupily.

Když potopa opadla, babylónský bůh Ea se obrátil na k Enlilovi, strůjci všeobecné zkázy, a žádal ho, aby se napříště k podobnému kroku již nikdy neuchyloval, a aby lidstvo nebylo postihováno společným trestem, nýbrž aby byl uplatňován princip osobní odpovědnosti za skutky každého jednotlivce. Ať je potrestán hříšník, ať je postihnut zlosyn, ať člověka raději hubí divoká zvěř, ať zemře hladem či morem (XI, 179-192). Stejná zásada je vyjádřena i v Bibli prorokem Ezechielem (Ez 14, 13-20: 4-20).¹⁰⁴

Z dalších motivů je třeba zmínit setkání Saula s duchem proroka Samuela vystupujícím ze země (1 S, 11-14), které připomíná setkání Gilgameše s duchem jeho přítele Enkidua vystupujícím z podsvětí (XII, 83-84), nebo žalozpěv Davidův nad Saulem a Jónatanem (2 S, 17-27), který je blízký nářku Gilgameše nad jeho mrtvým přítelem Enkiduem (VIII, 1-55).¹⁰⁵

7. Pojetí posmrtného života u Sumerů

Sumerové a všichni Semité, kteří se v Mezopotámii vystřídali, viděli zblízka rozklad těla nebožtíků a nepočítali se samostatnou duchovní složkou člověka, která by z mrtvého po smrti unikla a někde žila dál, věřili v jakýsi posmrtný život. Někde pod zemí, nejspíše až pod oceánem, na němž země spočívala jako překlopený talíř, bylo podsvětí, ze kterého nebylo pro člověka návratu.¹⁰⁶

Zásadou mezopotamského člověka bylo dosáhnout svých tužeb na tomto světě, nikoliv až v záhrobí. Přál si proto dlouhý život a modlil se oň ke svým bohům. Záhrobí byla „země odkud není návratu, obklopena sedmero hradbami“. Bylo to místo bloudících stínů, kde se pojídá prach a hlína a kde se vládne nesmírná žízeň. Nesmrtelnost byla výsadou pouze bohů – s jedinou výjimkou, jímž byl hrdina potopy Ziusudra (sumerský Utanapištim).¹⁰⁷

¹⁰³ Tamtéž, s. 77.

¹⁰⁴ PROSECKÝ, Jiří, *Epos o Gilgamešovi*, s. 77.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 77.

¹⁰⁶ BIČ, Miloš, *Při řekách Babylónských*, s. 289.

¹⁰⁷ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 194.

Bez posmrtného kultu, pokud nešlo o hrdiny padlé ve válce, byl pobyt v říši mrtvých nesnesitelný.¹⁰⁸

Mezopotamské představy o záhrobí se od egyptských výrazně lišily. Zatímco Egypťané dbali na důstojnost člověka i pohřbu, čímž dospěli k balzamování. Sumerové mrtvolu pálili nebo vložili do hliněné rakve. I zde se projevovaly třídní rozdíly: jinak byl pohřben prostý občan, jinak velekněz nebo vladař. Ti byli pohřbíváni se zbrojí, zbraněmi, oblíbenými šperky, s pokrmy a číšiemi. Někteří panovníci byli uloženi do kamenných hrobek.¹⁰⁹

Ve starší době sumerské docházelo při pohřbu vladaře k lidským obětem. S vladařem byli – po požití drog – zaživa pohřbeni členové jeho dvora, palácová stráž, služebnictvo, hudebníci s nástroji, vozatajové s vozy a přípřeží atd., jak ukázaly senzační objevy na královském urském pohřebišti. O nebožtíkovi pohřbeném spolu s manželkou, dcerou, konkubínou a služebníky se mluví ještě v eposu o Gilgamešovi.¹¹⁰

V Mezopotámii se nachází velmi málo náhrobních pomníků, které žádají svými nápisy kolemjdoucího o neničení a obnovení pomníku, je-li zašlý. Tím si zajišťuje v záhrobí dostatek vody.

Pohřby v Mezopotámii nebyly pouze otázkou piety. Jednalo se též o veřejný zájem a hygienu.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 194.

¹⁰⁹ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 195.

¹¹⁰ KLÍMA, Josef, *Lidé Mezopotámie*, s. 195.

8. Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo porovnat pojetí posmrtného života v náboženství dvou výrazně odlišných civilizací. Starověký Egypt i starověká Mezopotámie mají i přes své odlišnosti několik atributů společných. Mezi některé společné rysy těchto dvou civilizací patří osidlování velkých toků – Nil, Eufrat a Tigris. Významným společným rysem, který mají tyto dva národy společný je mytologie, vezměme si například egyptský pojem *Maat* a sumerský *Me*. Oba pojmy mají víceméně podobný význam – bez *Maat*, stejně tak jako bez *Me*, by nastal ve světě chaos a oba vyjadřovaly všudypřítomnost božské moci. Zkáza Uruku je například přičítána právě nepřítomnosti *Me*. Některé božské triády jsou si také podobné.

Tyto rysy jsou však jediné, co mají tato etnika společné. Naopak odlišností nalezneme více než dost. Velké rozdíly mezi starověkým Egyptem a Mezopotámií se projevují především v myšlenkových rysech obou etnik. Egypťané byli mírumilovní, skutečnost, že ve Staré říši byla naprostá absence armády o tomto faktu svědčí. Mezopotámci byli však naprostým opakem, se sklony k impulzivité a agresi.

Rozdílné pohledy měly výše zmíněné civilizace zejména na posmrtný život.

Egypťané celý svůj život žili tak, aby se v zásvěti měli co nejlépe. Potrpěli si na tradice a rituály, které trvaly i celé měsíce. Cílem egyptských pohřebních rituálů není naklonění bohů nebo oslavování památky zesnulého, ale zajištění co nejlepší posmrtné existence.

Neodmyslitelnou součástí těchto rituálů byly samozřejmě i zádušní texty – *Texty pyramid*, *Texty rakví* a *Knihy mrtvých*.

Na rozdíl od Egypťanů, kteří dbali na důstojnost pohřbu, Sumerové mrtvolu pálili nebo ukládali do hliněných rakví. Jediným společným rysem týkající se pohřbů, jsou třídní rozdíly, platící v obou náboženstvích – jinak byl pohřben běžný občan, jinak velekněz či vladař.

Sumerové věřili v jakýsi posmrtný život, avšak ne takovým způsobem jako Egypťané. Věřili v podsvětí, ale na rozdíl od Egypťanů pro ně podsvětí představovalo temné místo, kde bloudí stíny a vládne žízeň. Bylo to pro ně místo odkud žádná duše neodejde a pobyt v něm představoval neskutečné utrpení.

Zásadní bylo pro mezopotamského náboženství dosažení všech tužeb ve světě živých, nikoli v podsvětí, proto si Sumerové, modlíce se ke svým bohům, přáli dlouhý a blažený život.

Lze vidět, že tato etnika měla více rozdílu než společných rysů, což se konec konců podepsalo i na době trvání obou říší. Egypťané díky své mentalitě udrželi integritu své říše po více než tři tisíce let, zatímco Mezopotamská říše netrvala ani tři sta let.

9. Resumé

Tato bakalářská práce je zaměřena na pojetí posmrtného života ve starověkém Egyptě a Mezopotámii. Práce je členěna na dvě části, které jsou nadále rozděleny do podkapitol. V samostatných kapitolách byly představeny základní rysy a hlavní božstva. První část práce se věnuje starověkému Egyptu, jeho obecnému pojetí náboženství a představení důležitých náboženských rituálů, které jsou nezbytnou součástí posmrtného kultu starověkého Egypta. V posledních kapitolách týkajících se Egypta práce podrobně rozebírá náboženské texty a mýty, sloužící ke vstupu do podsvětí. Druhá část práce se zabývá mezopotamským náboženstvím, jeho božstvy a podrobněji vysvětluje mezopotamské představy o posmrtném životě, výrazně se lišící od představ staroegyptských.

Cílem této práce bylo poukázat na zásadní rozdíl mezi těmito náboženskými systémy, který měl ve výsledku dopad i na trvání obou říší. K závěru bylo dospěno především metodou deskriptivní a komparativní.

10. Summary

This bachelor thesis is focused on the concept of the afterlife in ancient Egypt and Mesopotamia. The work is divided into two parts, which are further divided into subchapters. The basic features and main deities were introduced in separate chapters. The first part of the thesis deals with ancient Egypt, its general conception of religion and the introduction of important religious rituals, which are an essential part of the posthumous cult of ancient Egypt. In recent chapters on Egypt, the work discusses in detail the religious texts and myths used to enter the underworld. The second part of the thesis deals with the Mesopotamian religion, its deities and explains in more detail the Mesopotamian notions of the afterlife, which differ significantly from the notions of ancient Egyptian.

The aim of this work was to point out the fundamental difference between these religious systems, which ultimately had an impact on the duration of both empires. The conclusion was reached mainly by the descriptive and comparative method.

11. Seznam použité literatury

- ASSMANN, Jan. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Překlad Radka Fialová. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003. 91 s. Světová náboženství. ISBN 80-7021-514-3.
- BLACK, J., GREEN, A. *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*. Praha: Volvox Globator, 1999. ISBN 80-7207-266-8
- BIČ, Miloš. *Při řekách babylónských: dějiny a kultura starověkých říší předního Orientu*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1990. 382 s. ISBN 80-7021-032-X
- DAVD, Rosalie. *Náboženství a magie starověkého Egypta*, Vyd. 1. Praha: BB art, 2006. 485 s. ISBN 80-7341-698-0
- GOMBÁR, Eduard, BAREŠ, Ladislav a VESELÝ, Rudolf. *Dějiny Egypta*. Druhé, upravené a rozšířené vydání. Praha: NLN, 2021. 848 stran. Dějiny států. ISBN 978-80-7422-798-1.
- HELLER, Jan. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kennanu*. Neratovice: Verbum, 2010. ISBN 978-80-903920-2-1.
- JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2005. 220 s. ISBN 80-7277-235-X
- JANÁK, Jiří. *Staroegyptské náboženství. II, Život a úděl člověka*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2012. 269 s. Oikúmené; sv. 171. ISBN 978-80-7298-467-1.
- KLÍMA, Josef. *Lidé Mezopotámie*. Vyd.1. Praha: Orbis, 1976. 333 s. ISBN 11-108-76
- KOZÁK, Jaromír. *Egyptská kniha mrtvých. III, barevný průvodce kapitolami o vycházení z hmotného světa do bezbřehé záře*. Praha: Eminent, 2003. 239 s. ISBN 80-7281-108-8
- PINCH, Geraldine. *Egyptian mythology*. Oxford University Press Inc., 2004. 272 s. ISBN 9780195170245
- PROSECKÝ, Jiří, RYCHTAŘÍK, Marek. *Epos o Gilgamešovi*. Vyd. 2. Praha: NLN, 2018. 445 s. ISBN 978-80-7422-599-4
- VACHALA, Břetislav. *Staroegyptská kniha mrtvých*. Vyd. 1. Praha: Dokořán, 2009. 367 s. ISBN 978-80-7363-235-9

VERNER, Miroslav. *Chrám světa: svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2010. 567 s. ISBN 978-80-200-1861-8

12. Internetové zdroje

GRIFFITH, JG. *The Conflict of Horus and Seth. A Study in Ancient Mythology from Egyptian and Classical Sources*. Liverpool University Press, 1963. 1060. XII, 182 p. Pr. Sh. 32/6, *Mnemosyne*, 16(4), 433-434. doi: <https://doi.org/10.1163/156852563X00630>

SMITH, Mark, 2008, *Osiris and the Deceased*. In Jacco Dieleman and Willeke Wendrich (eds.), *UCLA Encyclopedia of Egyptology*, Los Angeles.
<http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz001nf6bg>